

Aliance a směřování k válce v období 1890-1914

Třetí a poslední klíč k pochopení proměn velmocenského systému těchto desetiletí spočívá v analyzování vrtkavé alianční diplomacie v období od Bismarckovy demise do vypuknutí první světové války. Ačkoli v devadesátých letech devatenáctého století došlo k některým relativně omezeným konfliktům (čínsko-japonská válka, španělsko-americká válka, búrská válka) a později k velkému, i když stále zeměpisně omezenému střetu v rusko-japonské válce, je možné tuto epochu s použitím terminologie Felixe Gilberta charakterizovat jako období „utužování“ spojeneckých bloků. S tím také souviselo očekávání většiny vlád, že v případě další velmocenské války se jejich země stanou součástí nějaké koalice. Tak mohla být zvětšena, ale i zpochybněna relativní síla státu, neboť spojení přináší kromě výhod i nevýhody.

Tendence k alianční diplomacii v tomto období samozřejmě nezasáhla vzdálené Spojené státy a Japonsko se dotkla jenom na regionální úrovni, v podobě anglo-japonských smluv z let 1902 a 1905. Tato spojenecká diplomacie však stále větší měrou ovlivňovala veškeré evropské velmoci, dokonce i ostrovní Británii, což bylo způsobeno vzájemnými obavami a nepřátelstvími, kterým dala tato doba vzniknout. Tvorba trvalých vojenských aliancí v době míru, v dřívějších dobách takřka neznámá, byla zahájena Bismarckem v roce 1879, kdy vyjednal rakousko-německé spojení, aby mohl „kontrolovat“ vídeňskou zahraniční politiku a současně zastrašovat Petrohrad. Vskrytu německý kancléř očekával, že tento počín Rusko přiměje k tomu, aby skončilo se svou „ztřeštěnou politikou“ a navrátilo se do spolku tří císařů, což se i na čas stalo. Trvalejším odkazem Bismarckovy aktivity byl závazek Německa, že v případě ruského útoku pomůže Rakousku-Uhersku. V roce 1882 uzavřel Berlín také podobnou dvoustrannou smlouvu s Římem pro případ francouzského útoku. A v příštím roce jak Německo, tak Rakousko-Uhersko uzavřely další tajnou dohodu s Rumunskem o pomoci v případě ruské agrese. Odborníci na diplomacii tvrdí, že Bismarck sledoval především krátkodobé a obranné záměry: chtěl uklidnit nervózní přátele ve Vídni, v Římě i Bukurešti a udržet Francii v diplomatické izolaci, aby měl „krytá záda“, kdyby Rusko podniklo invazi na Balkán. To je nepochybně pravda, ale faktem zůstává, že se *skutečně* zaručil, a třebaže přesné znění těchto tajných smluv nebylo veřejně známo, vyvolalo ve Francii i v Rusku obavy z vlastní izolace a podezření, že velký splétač nitek vybudoval v Berlíně hrozivou koalici, která je v čase války udolá.

Ačkoli Bismarckovo „tajné pouto“ s Petrohradem (takzvaná zabezpečovací smlouva z roku 1887) výslovné roztržce mezi Německem a Ruskem zabránilo, bylo v tomto nevídaném, na obě strany rozehraném kancléřově úsilí, kterým se snažil zabránit zákonitému směřování k francouzsko-ruské alianci z konce osmdesátých let devatenáctého století, cosi nepřírozeného a zoufalého. Jak touha Francie získat zpátky Alsasko-Lotrinsko, tak ruská snaha expandovat do východní Evropy byly bržděny především obavou z Německa. Oběma chyběl další významný *kontinentální* spojenec a oba měli výhodu: Rusové francouzských půjček i zbraní a Francouzi mohli počítat s ruskou vojenskou pomocí. Ideologické rozdíly mezi buržoazní Francií a reakčním carským režimem sice toto sbližování poněkud zpomalovaly, ale Bismarckův odchod na odpočinek v roce 1890 a stále hrozivější vystupování vlády Viléma II. uzavření dohody naopak napomohly. Tak počínaje rokem 1894 byl Trojspolek Německa, Rakouska-Uherska a Itálie vyvážen francouzsko-ruskou Dvojdohodou, politickým a vojenským spojenectvím, které mělo existovat stejně dlouho jako Trojspolek.

V mnoha ohledech tento nový vývoj zřejmě evropskou scénu stabilizoval. Mezi dvěma spojeneckými bloky existovala přibližná rovnováha, takže se výsledky velmocenského konfliktu nedaly snadno odhadnout, a tak i konflikt samotný byl méně pravděpodobný než

dříve. Když Francie a Rusko unikly z izolace, obrátily svoji pozornost do Afriky a Asie, což přispělo ke zmírnění napětí v Alsasku a Bulharsku. Roku 1897 se Vídeň i Petrohrad konečně shodly, že odloží Balkán k ledu. Také Německo se přiklonilo k *weltpolitik*, zatímco Itálie nenapodobitelným způsobem pro ni typickým vyvolala zmatek v Habeši. Tak se v centru pozornosti evropských států poloviny devadesátých let devatenáctého století ocitla jižní Afrika, Dálný východ, nilské údolí a Persie. Byla to také doba „nového rozvoje námořní moci“, kdy všechny mocnosti horečnatě budovaly flotily v přesvědčení, že loďstva a kolonie spolu úzce souvisí. Nebylo divu, že právě v tomto desetiletí Britské impérium, ačkoli se v podstatě evropských zápletek stranilo, pocítilo obrovský tlak starých soupeřů Francie a Ruska, ale i novějších konkurentů, jako bylo Německo, Japonsko a Spojené státy. Za těchto okolností se zdálo, že vojenské doložky evropských spojeneckých dohod ztrácejí na významu, neboť událostmi, jako byla anglo-francouzská srážka u Fašody (1898), búrská válka nebo handrkování o koncese v Číně, nebylo možné žádnou velkou válku zažehnout.

Přesto o něco málo později tato imperiální řevnivost poznamenala vztahy mezi velmocemi, a to dokonce na evropské scéně. Na přelomu století dostoupily tlaky na Britské impérium takového stupně, že jisté skupiny osob kolem ministra pro kolonie Josepha Chamberlaina volaly po ukončení politiky „skvělé izolace“ a po spojenectví s Berlínem, zatímco kolegové ministři Balfour a Lansdowne se začali smiřovat s nutnými diplomatickými kompromisy. Celá řada ústupků Spojeným státům, které se týkaly Panamského průplavu, aljašské hranice, lovišť tuleňů atd., skrytých pod pojmem „obnovení přátelských vztahů mezi Anglií a Spojenými státy“, pomohla Británii ze strategicky neudržitelného postavení na západní polokouli a navíc naprosto proměnila to, co státníci devatenáctého století považovali za dané: že anglo-americké vztahy zůstanou na vždy chladné, zdrženlivé a příležitostně nepřátelské. Při uzavírání anglo-japonského spojenectví v roce 1902 britští státníci také doufali, že uleví těžkému strategickému břemenu v Číně, byť za cenu, že za jistých okolností Japonci podpoří. V letech 1902-1903 shledávaly vlivné britské kruhy, že je možné se v koloniálních sporech s Francií ubírat cestou kompromisu, stejně jako dřívější řešení fašodské krize ukázalo, že není třeba kvůli nilskému údolí válčit.

Přestože všechny tyto dohody se na první pohled týkaly pouze mimoevropských záležitostí, ovlivnily nepřímo také postavení velmocí v Evropě. Vyřešení britského strategického problému na západní polokouli spolu s příslibem pomoci japonského loďstva na Dálném východě zbavilo královské námořnictvo některých potíží s rozmístěním flotil a posílilo vyhlídky na jeho spojení v době války. Urovnání anglo-francouzských rozporů zvýšilo britskou námořní bezpečnost ještě více. To vše ovlivnilo i Itálii, která si uvědomila, že si nemůže dovolit zůstat se svým nesmírně zranitelným pobřežím v táboře, jenž neschvaluje anglo-francouzské spojenectví. Navíc měly Francie a Itálie na počátku dvacátého století dosti dobré důvody (týkající se financí a severní Afriky), aby vylepšily vzájemné vztahy. Jakmile se však Itálie stáhla z Trojspolku, obnovily se napůl zastřené spory s Rakouskem-Uherskem. A konec konců i vzdálená anglo-japonská aliance měla mezi evropskými státy odezvu, neboť vyloučila možnost, že by intervenovala jakákoli třetí mocnost, když se v roce 1904 Japonsko rozhodlo rozpoutat válku proti Rusku ohledně budoucnosti Koreje a Mandžuska. Kromě toho když válka vypukla, zvláštní klauzule* anglo-japonské smlouvy a také povaha francouzsko-ruské aliance silně zapůsobily na ony dva „druhé“, totiž na Británii a Francii, takže se společně vyhnuly nebezpečí, že budou otevřeně vtaženy do konfliktu. Nebylo proto překvapením, že rozpoutání nepřátelství na Dálném východě velice rychle přimělo Londýn i Paříž, aby přestaly se svým koloniálním hašteřením a uzavřely v dubnu 1904 dohodu. Léta anglo-francouzského nepřátelství, které vyvolala britská okupace Egypta v roce 1882, už náležela minulosti.

* Británie měla zůstat „laskavě neutrální“ vůči Japonsku, pokud by bojovalo proti jednomu nepříteli, ale v případě, že by bojovalo proti více než jednomu nepříteli, měla mu poskytnout

vojenskou pomoc. Francouzská dohoda o pomoci Rusku byla formulována obdobně. Pokud by Londýn i Paříž nesouhlasily, že zůstanou vně konfliktu, přišlo by jejich nově založené přátelství vniveč.

Ani tato událost by nevyvolala slavnou „diplomatickou revoluci z let 1904-1905, nebýt dalších dvou faktorů. Prvním bylo podezření Británie a Francie, které vyvolaly ambiciózní a nebezpečné, byt nejasné plány Německa poté, co kancléř Bülow a jeho císařský vládce Vilém II. vyhlásili počátek „německého století“. V letech 1902-1903 dávala zámořská flotila svou velikostí a skladbou lodí najevo, že byla vybudována hlavně s ohledem na Británii, což způsobilo, že britská admirálita zvažovala protipatření. A zatímco se na záměry Německa ohledně Rakouska-Uherska pohlíželo s nelibostí v Paříži, jeho ambice v Mezopotámii se zase nezamlouvaly britským imperialistům. Obě země sledovaly v roce 1904 s rostoucí záští diplomatické úsilí Bülowa při podněcování války na Dálném východě a jeho snahu zaplést je do ní - z čehož by nejvíce vyzískal Berlín.

Ohromující japonské námořní a vojenské vítězství ve válce s Ruskem, které se časově krylo s rozsáhlou vlnou nepokojů na Rusi v roce 1905, mělo na evropskou rovnováhu a vztahy mezi velmocemi dokonce ještě větší vliv. Když Rusko na několik příštích let pokleslo nečekaně mezi druhořadé mocnosti, vychýlila se vojenská rovnováha v Evropě výrazně na stranu Berlína, vůči němuž se teď Francie ocitla v postavení horším než v roce 1870. Pokud vůbec kdy existovala vhodná doba pro německý úder na západ, pak to bylo pravděpodobně v létě roku 1905. Ale císař se tehdy zaměřil na domácí sociální nepokoje, toužil také vylepšit vztahy s Ruskem a nebyl si jist Británií, která své bitevní lodi přesunula z Číny do domovských vod a zvažovala francouzskou žádost o pomoc v případě německého útoku. Místo aby se Berlín vrhl do války, rozhodl se slavit diplomatická vítězství. Přinutil svého úhlavního nepřítele, francouzského ministra zahraničí Délcassé, aby opustil úřad, a trval na svolání mezinárodní konference, která měla zhatit francouzské nároky v Maroku. Ale výsledky alžírské konference, jak si povšimla většina účastníků, kteří podporovali francouzské požadavky na zvláštní postavení v Maroku, nevývratně potvrdily, jak hluboko poklesl diplomatický vliv Německa od dob Bismarckových, přestože jeho průmyslová, námořní i vojenská moc vzrůstala.

První marocká krize navrátila mezinárodní soupeření z Afriky zpátky na evropský kontinent. Tento trend byl brzy posílen třemi mnohem důležitějšími událostmi. První byla anglo-ruská dohoda z roku 1907 o Persii, Tibetu a Afghánistánu, což samo o sobě byla regionální záležitost, ale s dalekosáhlými důsledky. Nejenomže ukončila londýnsko-petrohradské spory ohledně těchto zemí, které považovaly všechny mocnosti v průběhu devatenáctého století za samozřejmé, a usnadnila tak Britům ochranu Indie, ale také podnítila znervóznělé Němce k tvrzení, že se ocitli v Evropě v „obklíčení“. Stále sice existovalo hodně Britů, především v liberální vládě, kteří se nechtěli stát součástí protiněmecké koalice, ale jejich stanovisko oslabilo druhá záležitost, totiž zarputilé anglo-německé „námořní závody“ v letech 1908-1909, provázené dalším rozšířením Tirpitzova programu výstavby lodí a obavami Britů, že by mohli dokonce ztratit vládu nad Severním mořem. Když se britská snaha omezit v následujících třech letech tento závod setkala s německým požadavkem na neutralitu Londýna v případě války v Evropě, podezíraví Britové se stáhli. Spolu s Francouzi nervózně sledovali balkánskou krizi z let 1908-1909, při které ruské pobouření nad formální rakousko-uherskou anexí Bosny a Hercegoviny vyprovokovalo Němce k požadavku, aby ji Rusové buď přijali jako *fait accompli*, nebo nesli následky. Rusové, oslabení nedávnou válkou s Japonskem, se podřídili. Ale tato diplomatická potupa u nich vyvolala vzestup vlasteneckého cítění, zvýšení výdajů na obranu a odhodlání k těsnější spolupráci se spojenci.

Přes občasné pokusy po roce 1909 o dohodu mezi Londýnem a Berlínem však tendence k „utužování bloků“ sílila. Druhá marocká krize v roce 1911, za které se Britové důrazně

postavili za Francii a proti Německu, vyvolala jak v Británii, tak ve Francii vzednutí vlasteneckých vášní, ohromný nárůst jejich armád, i otevřeně nacionalistické projevy na téma blížícího se konfliktu. V Británii krize také vedla k tomu, že vláda musela zaujmout stanovisko k nesourodým vojenským a námořním plánům pro případ vstupu do evropské války. O rok později přiměl neúspěch diplomatické mise britského ministra lorda Haldana v Berlíně a další růst německého loďstva Londýn k uzavření kompromisní anglo-francouzské námořní smlouvy v listopadu 1912. Tehdy také napodobily státy balkánské ligy příležitostný útok italských ozbrojených sil na Turecko, a než si vjely do vlasů kvůli kořisti, vypudily osmanskou říši z Evropy. Oživení prastaré „východní otázky“ bylo událostí ze všech nejvýznamnější. Částečně to bylo proto, že vášnivé boje soupeřících balkánských států o výhody nebyly ve skutečnosti velmoci schopny kontrolovat, ale také proto, že určité aspekty zdejšího vývoje zřejmě ohrožovaly klíčové zájmy některé z mocností. Vzestup Srbska znepokojoval Vídeň a vyhlídky na růst německého vlivu v Turecku děsil zase Petrohrad. Když zavraždění arcivévodů Ferdinanda v červnu 1914 vyvolalo rakousko-uherské akce proti Srbsku a posléze ruské protiakce, ukázalo se hluboce pravdivé staré pořekadlo, že arcivévodova smrt byla pouhou jiskřičkou, která zapálila troud.

Atentát z června 1914 je jedním z nejlépe známých historických příkladů, kdy konkrétní událost vyvolala všeobecnou krizi a posléze světovou válku. Požadavky Rakouska-Uherska na Srbsko, odmítnutí smířlivé srbské odpovědi a útok na Bělehrad podnítily mobilizaci Ruska, které hodlalo svého srbského spojence podpořit. To vzápětí vedlo pruský generální štáb k tlaku na okamžitou realizaci Schlieffenova plánu, tj. k preventivnímu úderu na západ přes Belgii proti Francii. Odezvou bylo zapojení Britů.

Každá z velmocí sice jednala v této krizi v souladu se svými národními zájmy, ale pravdou také bylo, že rozhodnutí o vstupu do války ovlivnily i existující operační plány. Počínaje rokem 1909 se Německo upnulo na Rakousko-Uhersko nikoli diplomaticky, ale vojensky, a sice tak těsně, jak Bismarck nikdy nezamýšlel. Německé operační plány počítaly s bezprostředním a mohutným útokem na Francii směrem přes Belgii bez ohledu na příčinu války. Oproti tomu vídeňští stratégové stále ještě váhali mezi různými frontami, ale postupně nabývalo vrchu rozhodnutí podniknout první útok proti Srbsku. Rusko, které postavily na nohy francouzské peníze, se zavázalo, že v případě vypuknutí války provede co nejrychlejší mobilizaci a zaútočí na západ, zatímco Francie měla pod sebemenší záminkou, v souladu se slavným Plánem XVII přijatým v roce 1911, vtrhnout do Alsaska-Lotrinska. Čím menší byla pravděpodobnost, že Itálie bude bojovat po boku Trojspolku, tím pravděpodobnější se stávala britská vojenská intervence v Evropě v případě německého útoku na Belgii a Francii. Není třeba připomínat, že ve všech generálních štábech existovalo nezvratné přesvědčení, že rozhodovat bude především *rychlost*. Jakmile se objeví možnost srážky, bude životně důležité mobilizovat vlastní síly a vyslat je za hranice dříve, než to samé stihne vykonat nepřítel. To platilo především o Británii, jejíž armáda měla zasadit ničující úder nepříteli na západě a potom se obrátit na východ, kde se měla spojit s pomalejšími Rusy. Takto se však uvažovalo všude. Nebylo proto divu, že když konečně došlo k velké krizi, ponechali stratégové diplomatům jen pramálo času.

Nešlo jenom o to, že ve zpětném pohledu vypadají všechny tyto plány jako řada domina, která se skácí, jakmile padne první. Podstatné bylo i to, že pravděpodobnost koaliční války teď byla mnohem větší než třeba v roce 1859 nebo 1870 a dal se očekávat i vleklý konflikt, třebaže si to zatím uvědomoval zřejmě jen málokdo. Pověstný chybný předpoklad, že válka rozpoutaná na přelomu července a srpna 1914 „skončí do Vánoc“, býval zpravidla vysvětlován opomenutím skutečnosti, že rychlopalná artilerie a kulomety znemožní *guerre de manoeuvre* a zaženou obrovská množství vojáků do zákopů, odkud je bude možné jen velice obtížně vystrnadit. Ani pozdější řešení ve formě vytrvalého dělostřeleckého bombardování a častých útoků pěchoty nepřinese kýžený výsledek, neboť granáty pouze rozryjí půdu a dají

nepříteli poznat, odkud přijde útok. Podobně se tvrdilo, že ani evropské admirality přicházející válku neodhadly, když se připravovaly na rozhodné bitevní střetnutí, a nevystihly, že zeměpisné obrysy Severního i Středozevního moře spolu s moderními zbraněmi, jako byly miny, torpéda a ponorky, velice ztíží tradiční bitevní operace. Jak na moři, tak na zemi bylo bleskové vítězství z technických důvodů nepravděpodobné.

Tato fakta jsou samozřejmě pravdivá, ale nesmíme je opomenout uvést do souvislostí se spojeneckým systémem. Rusové museli nakonec zaútočit na Rakousko-Uhersko sami, neboť jinak by Němci mohli zopakovat válku proti Francii z roku 1870, zatímco ostatní velmoci by zůstaly neutrální. Tím by byly německé vyhlídky na vítězství (i když poněkud pozdržené) nesporné. Důležitost těchto koalicí však spočívala v tom, že i když byl jeden ze států válkou těžce poškozen nebo viděl, že už mu nestačí na další boje prostředky, udržovala ho naděje, ba i přísliby spojenecké pomoci. Předběhneme-li trochu události, uvidíme, že Francie by se po katastrofální Nivellově ofenzívě a po vzpourách v roce 1917 sama stěží udržela, Itálie by se po porážce u Caporetta ve stejném roce sotva vyhnula zhroucení a rakousko-uherské mocnářství by těžko přežilo strašlivé ztráty v roce 1916 (nebo dokonce porážky v roce 1914 v Haliči a Srbsku), kdyby jim spojenci zavčas nepomohli. Tak se spojenecký systém postaral o to, aby válka neskončila rychle, a naopak zajistil, aby vítězství zdlouhavého souboje připadlo - stejně jako ve velkých koaličních válkách osmnáctého století - koalici, která měla největší zdroje pozemní i námořní *a stejně tak* finanční, průmyslové a technické.

9. EVROPSKÉ MOCNOSTI A JEJICH
VÁLEČNÉ PLÁNY V ROCE 1914

VÁLEČNÉ PLÁNY:

A NĚMECKÝ ÚTOK PROTI FRANCII
(SCHLIEFFENŮV PLÁN)

B FRANCOUZSKÁ INVAZE DO LORRAINE (PLÁN
XVII.)

C BRITSKÉ EXPEDIČNÍ SBORY DO FRANCIE A
BELGIE

DI RUSKÝ ÚTOK PROTI VÝCHODNÍMU PRUSKU

EI RUSKÝ ÚTOK PROTI RAKOUSKO-UHERSKU

EII RAKOUSKO-UHERSKÁ INVAZE DO HALIC
EIII RAKOUSKO-UHERSKÝ ÚTOK PROTI SRBSKU

